

תשובת הגר"א קוטלר זצ"ל בעניין השמיטה ביישוב מחנה ישראל

זה זמן רב ידוע כי קיימת תשובה של הגר"א אהרן קוטלר (הגר"א ק) בעניין היתר עבודה בשמיטת תרצ"ח, אך עד היום המשפחה נמנעה מלפרסמה. בעקבות פרסום

1 לאחר חרושת שמועות בעניין זה, ואיזכור קיום התשובה במספר מקומות, פורסמה בשנת תשס"א בקובץ אור ישראל (מאנסי) שנה ו' גליון ב (כב) עמ' רכח הבהרה כדלהלן: "להעמיד הדברים על דיוקן. בגליון טז עמ' קנד הובא שם בשם קובץ 'המעין' תמוז תשנ"ב עמ' 48-49 שהושמטו תשובה שכתב הגאון ר' אהרן קוטלער זצ"ל בדבר היתר מכירת הקרקעות בשביעית מתוך שו"ת משנת רבי אהרן [זו טעות, ב'אור ישראל' גיל' טז הנ"ל מופיע מאמר של הרב יהושע מונדשיין בעניין צנזורות בכתבים של גדולי ישראל, ובו מוזכרים דברים שכתב בנושא פרופ' זאב לב ב'המעין' הנ"ל, וכן עובדה נוספת - שהייתה ידועה לרב מונדשיין וכנראה גם לאחרים אך לא הוזכרה ב'המעין' - השמטת התשובה הנ"ל של הגר"א ק מספרו], וכנראה שם מובן כאילו בעלי מכון משנת ר"א הם שהחליטו להשמיט תשובה זו ולא להדפיסה בגלל סיבת שנראה להם. אולם בחודש תשרי שנה זו סיפר לנו הרה"ג צבי רוטברג יו"ר מכון משנת ר"א בשם הגאון ר' שניאור חיים קוטלער זצ"ל גופא דעובדא, שאכן כתב הגר"א קוטלער זצ"ל תשובה להיתר מכירת קרקעות לנכרי בשנת השמיטה ונמצא תחת ידו, אולם לא הם החליטו שלא להדפיסו אלא שהגר"א קוטלער זצ"ל בעצמו לא רצה לפרסם תשובה זו לפני ששלחו להגאון רבי חיים עוזר זצ"ל בעל האחיזרע ויקבל הסכמתו על ההיתר, אולם ממכתב שקיבל מר' חיים עוזר היה בו משמעות של הסתייגות הואיל שהרבה גדולי ישראל לא הסכימו להיתר זה, ולכן החליט הגר"א קוטלער זצ"ל לא לפרסם תשובה זו. המערכת." יש להעיר שלכאורה הדברים אינם מדויקים, שכן הגר"א ק לא עסק כלל בחייו בפרסום תשובותיו, ונראה שההחלטה וההנחיה לא לפרסם את התשובה הייתה רק של בנו הגר"א שניאור קוטלר מהסיבות שפורטו. כעבור מספר שנים כתב הגר"א יצחק יוסף, הראשון לצ"ה, בספרו ילקוט יוסף חלק מצוות התלויות בארץ (פרק כה עמ' תריז) את הדברים הבאים: "ואגב שמענו ממקור מהימן שגם הגאון רבי אהרן קוטלר זצ"ל הראה פנים לסומכים על היתר המכירה, ואף כתב תשובה בזה, אך משום מה לא נדפסה בספריו. ואם שמועה זו נכונה הרי שגם גאון עולם זה הראה פנים להיתר זה להצלת המון העם". כנגד דברים אלה של הגר"א יוסף פורסמה מודעת מחאה בעיתון יתד נאמן על ידי שלושה מנכדי הגר"א קוטלר: "אחרי שראינו את הדברים שנדפסו בספר 'ילקוט יוסף' על שביעית, כאילו אאזמו"ר רבה"ג מרן הגאון רבי אהרן קוטלר זצוקלה"ה כתב תשובה ובה הראה פנים לסומכים על היתר המכירה שעושים היום, וממנו העתיקו עוד ספרים וצירפו את שמו לרשימה של המתירים, הננו מחויבים ע"פ ד"ת למחות בכל תוקף על סילוף דעתו אשר גורם רפיון גדול למבקשי האמת החפצים לשמור דיני שביעית וקדושת הארץ עפ"י דעת תורה של רבותינו הגדולים זיע"א. והננו להעמיד בזה דברים על דיוקם, כי דבריו שכתב בתשובה ההיא אין להם שום שייכות כלל לנידון המכירה שבימינו, ואשר בזה כבר נתפרסם דעתם של כל רבותינו הגדולים אשר לאורם אנו הולכים ובראשם רבה"ג מרן החזו"א זצוקלה"ה שהמכירה בימינו אין בה ממש כלל והיא חוכא ואיטולא. ומי אנו כי נענה אבתריהו... ובה אנו דורשים למען האמת ולמען כבודו של

מכתבו של החזון האיש לג"ר חיים עוזר גרודזינסקי (הגר"ע) במאמרי ב'המעין'², נודע לי שתשובת הגר"א נכתבה כתגובה ישירה למכתב החזון איש הזה. בדברים הבאים אמסור לראשונה מספר פרטים על תוכנה של התשובה הזו, ואפרסם את חלקה.

החזון איש במכתבו צידד להתיר למתיישבי מחנה ישראל לעבוד בשמיטה בשדות המושבה מדין ארנונה, ועל פי שיטת הראב"ד. החזון איש כתב שאף את דברי הרמב"ם יש לפרש כן, "ולא מצינו מי שחולק על הר"א בזה בהדיא". עם זאת סייג החזון איש את דבריו וכתב: "אבל אי אפשר להכריע בלא קיבוץ חכמים יחד, ואולי אפשר לעשות מושב תלתא חכמי הדור ולהורותם הדרך, ואם לא יכבד על מן שליט"א לחוות דעתו מה טוב".

מסתבר שבעקבות מכתב זה העביר הגר"ע את מכתב החזון איש, בין היתר, לידי הגר"א, לחוות דעתו. הגר"א קוטלר השיב תשובה ארוכה ומפולפלת בעניין היתר אפשרי למחנה ישראל, אבל פתח בהתייחסות ישירה להצעת החזון איש. העתק קטע פתיחה זה נמסר לידינו ומפורסם בזה³.

* * *

א. במה שהעיר הגאון חזון איש [ד] כיון דיש חשש שיחזיקו הערבים בהקרקע דמי למ"ש הראב"ד בפ"א מהל' שמיטה לפרש מימרא דר' ינאי פוקו וזרעו משום ארנונה דהמלך יטול הקרקע, הנה אף דהראב"ד עצמו כתב דמירי במקום שלא החזיקו עולי בבל דהוי [ד]רבנן אבל במקום שהחזיקו דהוא דאורייתא לדעתו לא מהני, מ"מ יש לדון דלדין דקיי"ל כדעת רוב הפוסקים דהוי דרבנן יש לצרף קבלת הראב"ד בהיתר דארנונה להתיר גם במקום שהחזיקו עולי בבל. אך לכאורה יש לחלק, דאף דתרווייהו הן מדרבנן מ"מ אין לדמות כיבוש עולי בבל לכיבוש עולי מצרים, דשם עצם הקדושה הוא דרבנן, ובכיבוש עולי בבל לרוב הראשונים הקדושה דאורייתא, דקדושה שני' קדשה לעתיד לבוא, אך מטעם דרבי דבשני שמיטות הכתוב מדבר הוי דרבנן. גם ממילא בכיבוש

רבה"ג וצוקללה"ה, אנא! הפסיקו לצרף את דעתו לדעתכם ולהשתמש בשמו בעניין זה, כי דעתו - דעת תורה - אינה מסכימה לדעתכם כלל... וע"ז באעה"ח לכבוד קדושת א"י ולכבוד התורה של רבה"ג וצוקללה"ה. ארי מלכיאל בן מרן הגרי"ח ש"צוק"ל קוטלר; יעקב אליעזר שוורצמן; וזלון שוורצמן". עם זאת יש לציין שחלקים מהתשובה שאינם נוגעים להיתר פורסמו בספר "משנת ר' אהרן" זרעים כנידון למדני, בלי לקשר אותם לנושא שבגללו נכתבו.

2 'מכתב לא ידוע של החזון איש בדבר היתר מלאכה בשמיטת תרצ"ח', 'המעין' גיל' 234 [ס, ד; תמוז תש"פ] עמ' 6-16.

3 העתק קטע זה נמסר לידינו מאחר שאף בנו הגר"ח ש"קוטלר זצ"ל סבר שכל החלק הלמדני בתשובה ראוי לפרסום, וישנם עוד קטעים למדניים חשובים בתשובה הארוכה הזו שבעז"ה יפורסמו בעתיד.

עולי מצרים הוי תרי דרבנן, דגם התם שייך טעמא דרבי, ומשנה שלימה שנינו בשביעית פ"ו מ"א ג' ארצות לשביעית דמחלקין בין כיבוש עולי בבל וכיבוש עולי מצרים. אך באמת זה אינו, דהא אין מבואר בגמרא דמיירי בכיבוש עולי מצרים אך סתמא קתני, וכל הראשונים פירשוהו אף בכיבוש עולי בבל, אך הראב"ד לטעמו דשביעית בזה"ז דאורייתא הוכרח לעשות אוקימתא בכיבוש עולי מצרים, אבל לדין שרוצין לצרף פירוש הראב"ד בארנונא להסוברים שביעית בזה"ז דרבנן הרי פשוט וברור דאיירי גם בכיבוש עולי מצרים כמו שמפרשים כל הראשונים, ולהראב"ד עצמו בלא"ה אסור כנ"ל. אך יען כי כמה ראשונים מפרשים באופן אחר בהא דארנונא, ולחד תרוץ בתוס' אף אי הוי דרבנן מ"מ דוקא משום שלום מלכות התירו, ולהרמב"ם ג"כ משמע דמצד אונס התיר ודוקא כשיעור הצריך לאכסניא של מלך או באנס אחר ג"כ לעשות דוקא בחינם, וממילא צע"ג לדיד' אי יש להתיר באופן דהראב"ד, ולהראב"ד עצמו דמפרש כן הרי אסור בכיבוש עולי בבל דאסור מהתורה, בודאי קשה להתיר על סמך פירושו דהראב"ד.

למעשה הגר"א קוטלר חלק על שתי ההנחות של היתר החזון איש. א. הוא טען שיש ראשונים שחולקים על הראב"ד בעניין היתר הארנונה. ב. לדעתו כנראה גם הרמב"ם חלוק על אופן ההיתר הזה. ומכל מקום קבע הגר"א ק שאי אפשר לסמוך על הראב"ד שאסור במקום כיבוש עולי בבל, על כן סבר שאין להתיר עבודות במחנה ישראל מכח היתר הארנונה בלבד בלא לצרף לכך צדדים נוספים.

נמסר לי כי הגר"א ק דן בתשובה באריכות בנושאים אחרים הקשורים להיתר אפשרי, כגון אם שמיטה בזה"ז דאורייתא או מדרבנן, ובשאלת יש קניין לנכרי, וכן דן על תוקפם של מכירה לזמן או מכירה על תנאי של הקרקעות או על שילוב בין השניים. לפי הנמסר היו לגר"א קוטלר ספקות רבים אם ניתן לקיים היתר מכירה במחנה ישראל מצד לא תחנם, ומצד שאפילו אם יש קניין לנכרי שמא עבודת הקרקע אסורה, ומצד חוסר רישום המכירה בטאבו, ומצד חילול השם שיהיו שיגידו שהרבנים יכולים להתיר איסורים, ומשום כך לא רצה להכריע להלכה ולמעשה. אך למרות זאת הסיק הגר"א ק בסוף תשובתו שאם הגר"ח"ע יתיר הוא מוכן להצטרף להיתרו בגלל שעת הדחק ובנסיבות המיוחדות של מחנה ישראל, למשל שאם הם לא יעבדו את הקרקע הערבים ישתלטו על הקרקע, ועל פי היתר הכפתור ופרח למכור בית לגוי אם הוא מתיירא שהגוים יחזיקו בבית וידורו שם בעל כורחו.⁴

4 דהיינו להצטרף לבית הדין שיקים הגר"ח"ע על פי הצעת החזון איש כדי להתיר את מכירת הקרקעות של מחנה ישראל כדי שהתושבים יוכלו לעבד אותן בשמיטה זו.

5 משפחת הגר"א קוטלר סבורה שאין כל אפשרות להסתמך על תשובת הגר"א ק להיתר המכירה

* * *

לענייננו נוסף נדבך בסיפור הטראגי של היישוב מחנה ישראל. החזון איש ביקש להתיר להם לעבוד בשדותיהם כדי שהערבים לא ישתלטו עליהם, או לחילופין להשיג להם תמיכה כדי שהתושבים יישארו במושבה בשנת השמיטה אף בלא לעבוד בשדות. הגר"ע פנה לרבנים נוספים לקבל את חוות דעתם, והגר"א קוטלר הסכים להצטרף להתיר העבודה בשדות מחנה ישראל בשמיטה אם הגר"ע יתיר זאת, אך בסופו של דבר לא אושרה דרך הפעולה הזאת על ידי הרבנים האחרים (שעדיין אינם ידועים לנו) שאליהם פנה הגר"ע, והוחלט לגייס את הכסף בשביל שהם יוכלו להחזיק מעמד במושבה בשנת השמיטה בלי לעבוד בשדות. כידוע הכסף לא גויס בסופו של דבר, והיישוב מחנה ישראל ננטש כפי שכתבתי במאמרי הקודם, ועל שטחו נבנה לאחר כמה שנים קיבוץ דברת.

מעניין לציין כי עיקרם של דברי הגר"א קוטלר בעניין ארנונה שהתפרסמו כאן פורסם בעבר פעמיים בשינוי סדר ושינוי תוכן כחידושי תורה של בנו הג"ר שניאור קוטלר זצ"ל⁶. לא ברור איך השתבש הדבר כך שהדברים הופיעו כדברי הבן ולא כדברי האב. בנוסף הדברים פורסמו כהערה על הרמב"ם והחזון איש בלא ההקשר לשאלת היתר העבודה בשעת הדחק בשמיטה בשדות היישוב מחנה ישראל כפי שנתגלה לנו עתה, דבר ששיבש את הבנתם⁷. ב"ה זכינו כעת להחזיר את הדברים לבעלות מי שכתבם ולהקשרם הנכון, ויש לקוות שנזכה בעתיד לפרסום התשובה הגדולה הזו בשלמותה.

בשמיטה היום מאחר שבמחנה ישראל בשנת תרצ"ח היו נסיבות מיוחדות (לחשש מהשתלטות הערבים על הקרקע יש משקל חשוב לעניין ביטול איסור לא תחנם כדברי הכ"פ, וכן להתיר העבודות אחרי המכירה); ועוד שהגר"א ק"ה הסתפק בעניין ומעולם לא הכריע להתיר אלא ביטל את דעתו מפני דעת הגר"ע שבסופו של דבר לא אישר את ההיתר במחנה ישראל; וכן מאחר שהמכירה כיום שעושה המדינה שונה לחלוטין, ובוודאי שהממשלה לא תסכים שנכרים יהיו הבעלים האמיתיים של הקרקע, דבר ההופך את המכירה לדעתם לחוכא ואיטלולא. מאידך יש לציין שההיתר המבוקש במחנה ישראל היה רחב אף יותר מהיתר המכירה שייסד הג"ר יצחק אלחנן ספקטור וביסס מאוחר יותר הגר"א קוק, בזה שכוונתו הייתה להתיר מלאכות דאורייתא על ידי יהודים בשדה. עניין זה הטריד מאוד את הגר"א קוטלר, שציין בתוך דבריו שקשה להתיר יותר ממה שהתירו כל הגדולים המתירים בשמיטות שעברו.

6 קול מהיכל (ואלקין) ז (תשס"ח) שביעית (א) עמ' יז, ונטעי נעמנים תש"ע עמ' עד.

7 כדי לסדר את הדברים כהערה העומדת בפני עצמה הם נערכו באופן שונה, אבל בעקבות השינויים בסדר ובתוכן שובשה כוונתם. כך למשל הגר"א ק"ה כפי שכתב כאן חזר בו מהחילוק בין היתר במקום שהוא כיבוש עולי בבל למקום שהוא כיבוש עולי מצרים, ואילו בנדפס בשם בנו משמע שהטענה הזו בעינה עומדת.